

---

# Tankönyvkísérlet közben – a másság elfogadásáról

NAGY SÁNDORNÉ

*Akarva-akaratlan a tankönyv-témáról szóló, tavaly kiéleződött, de megnyugtatóan le nem zárult vita jut eszembe, amely talán leginkább az abszurd drámához hasonlított: mindenki „mondta a magáét”, mindenkinek igaza volt a maga gondolatrendszerén belül. Megszakadt a rendszerek közötti érintkezés. Az alternatívához való viszonyunk újabb párbeszéd lehetőségét nyitja meg.*

A másság elfogadásához a megismerésen át vezet az út. Ezért indokolt a kezdeményezés: *Orbán Gyöngyi Megértő irodalomolvasás* című tankönyvének kísérletéről beszélni. Hisz jobbára csak azok ismerik, akik a tankönyvvel (nem tankönyvet!) tanulnak/tanítanak.

De mit is? Irodalmat, amely csak mint alkotás és befogadás egysége képzelhető el. Embert, akinek életmódjáról, világképéről, eszményeiről hírt ad az irodalom. Embert, aki történelmi távolságból is megpróbál(hat) behelyezkedni azoknak az embereknek a helyzetébe, akik megalkották vagy először csodálták meg azokat az alkotásokat. Embert, aki megpróbálhatja önmagát is meglátni a legtávolabbi kor alkotásaiban is. Korokat, amelyekben létrejöttek azok a feltételek, viszonyok, amelyek közt megszülethetett valamely alkotás. Alkotókat, akik adott viszonyok között felismerték egy emberi élmény, probléma írhatóságát, és művészi üzenetté formálták azt olyan szabályok szerint, amelyeket egyetlen könyv sem ír le megtanulhatóként.

No és hogyan teremthet járható utat Orbán Gyöngyi könyve korok, emberek, alkotói „titkok” megértéséhez, értelmezéséhez, elfogadásához, a megértettnek jelen életünkben való hasznosításához? Beszélgetések és problémamegoldó műveletek sorával. Ezek nem szokványos feladatok. A látszólagos hasonlóság az, hogy a tanuló itt is kérdésekkel találja szembe magát, amelyekre válaszolnia kell. De a választ nem memorizált ismeretek egyszerű felelevenítésével kapja meg, sem egy már készséggé vált algoritmus segítségével. A tanuló szövegeket kap megfigyelésre, kérdések irányítják a megfigyelést, de bíznak rá döntést, választást (tetszik?; érthető?), rákérdeznek megfigyeltre, választását indokolnia kell (miért tetszik?; mi nem érthető?; miért tartja/nem tartja irodalomnak?) öszszefüggések felismerésére ösztönöznek (vajon van-e kapcsolat értés és tetszés között; milyen kapcsolat van a szereplő magatartása és a kor uralkodó világnézete között; milyen volt – milyen szeretett volna lenni az ember adott korban; mit fogad el a maga számára is érvényesnek adott kor értékeiből? stb.), értelmezésválasztást is feltételeznek (adott értelmezések közül válassza ki a neki jobban tetszőt, s indokolja is, miért érzi magához közelebb állónak). Az *utánalkotással* egyidőben önálló alkotó munkára is hívnak: a tanuló értelmezze a képeket, folytassa a szöveget, írja meg a párját, írjon rövid értekezést stb. Olyan műveleti lépések ezek, amelyek a tanuló teljes pszichikumát (értelmi és érzelmevilágát) működésbe hozzák.

Milyen végeredmény lehetősége rejlik ebben a munkában? – tesszük fel mi is önmagunknak a kérdést. Sok-sok (cselekvés közben megszerzett) ismeret; rugalmas gondolkodás; hajlam a mindenkori irodalom (a majdaninak is!) értő befogadására; értelmi és érzelmi készenlét; a döntés/választás emberi igénye-felelőssége; a másság elfogadásának etikája...

Mintha ismerős tantervi követelményeket hallanánk vissza – jöhetne a mássággal szembeni ellenvetés -: olvasmányélményen alapuló, önálló elemzési készség, ítéletal-

---



kotás, vélemény filmekről, színdarabokról... A tantervek korábban is nyilatkoztattak ki hasonlókra, s csupán a szaktudomány és a tanítás elavult szemléletének horizontjában kaptak tartalmat a fogalmak. A műelemzések, a korra, emberre, világra vonatkozó megfigyelések, azok összefüggései a szaktudományok jeleseitől származtak. A tanuló a szaktudományt tolmácsolta órán és vizsgán.

Elgondolkodtató kérdés: az új lehetőségek kapujában – az alternativitásra való beállítódás. Első kínzó felismerésem Orbán Gyöngyi könyvének kísérlete közben éppen az volt, hogy talán még csak reményeinkben és az újra való lelki készenlét.

Milyen elvárást is támaszt a „könyvnyi logikai művelet” a tanulóval szemben? A műveleti lépések tartós figyelmet, állandó ráirányulást kívánnak. Mi történik, ha a tanuló mégsem veszi egészen komolyan a cselekvő részvételt („majd bepótolja”- alapon), hisz ahhoz van szokva, hogy végül tételesen megtalálja a tanulni- és tudnivalót? Nemsokára arra döbben rá, hogy már képtelen megbirkózni az egymásra épülő feladatokkal, nem alakult ki fokozatosan a készenlét, amelyet a további műveleti lépések feltételeznek.

Hadd idézzem ezen a helyen a könyvvel kapcsolatos első benyomásaimat a szerzőhöz írt levelemből: „Nagyon tetszik ez a lépésről lépésre kézen vezetés (mint az ókori filozófusok)... Beszélgetős könyv. Vagy mint a „tanuljunk tanár nélkül” típusú nyelvkönyvek. Szinte fölöslegessé teszi a tanárt... mint egy forgatókönyv, amelyhez már csak a szereplők kellene. Előnyös szerephez jut a tanuló, mert most végre azt kapja, amire szüksége van: önálló megfigyelés, gondolkodás, műveleti lépések, amelyek logikus következtetésekhez vezethetnek el. Nem végső igazságok kinyilatkoztatása ez a kör. Olyan szépen simulnak bele a szakszavak a beszélgetésekbe (nincsenek is leckék), hogy azok rendre az ismétlődések, az egységes és világos fogalomrendszer révén, amelyben működnek, erőltetés nélkül használhatókká válnak. A szakirodalom is a tanulóhoz szelődik. No de milyen szerepet kap a tanár? A tankönyvíró mindent elvégez helyette: kérdez, irányít, átsegíti a tanulót, előfeltevésekkel sejtet, ahol nehezebb, segít a következtetések levonásában, kínálja az analógiákat. Mit soroljak még? Egy kicsit bábbá válik a tanár, akinek már csak a hangos szót kell adnia. Különben nagyon érdekes (ez is élmény!), annyira hallom a hangod is, látom a mozdulataidat a szöveg mögött, ami szinte félszeggé tesz. Úgy érzem, megfoszt az egyéniségtől... nem idegen, mégis a nyelvi megformálásban annyira él – ami már nem módszer, hanem – az egyéniséged, hogy úgy érzem, nemcsak hogy nem tudok, nem is szabad a szövegezéshez ragaszkodnom. Rossz színész lennék tőle. Tehát azt ígérhetem, hogy a könyv szellemét, menetrendjét tiszteletben tartva, megpróbálom tolmácsolni.”

Amiért ezt most felidézem (meg is mosolyogtat): saját egyéniségemet féltettem a könyvtől, ugyanakkor irigyeltem a tanulót, aki végre testreszabott szerepet kap. A tankönyvvel való munka közben rá kellett jönnöm, hogy régen vágyott, jó értelemben vett tanári szabadságomat helyezte vissza jogaiba a könyv, de a tanulóknak kis százaléka örült a testhezálló szerepnek.

Az alternativitás – mint másság – elfogadása szempontjából ezért kap különös hangsúlyt az a további kérdés, hogy hogyan értelmezi a helyzetet maga a tanuló, és hogyan az iskolai és otthoni környezet. Ha következtetésében a gondolkodó figyelem, az összefüggések keresése, a feladatmegoldás kényelmetlen, vissza fogja sírni a hagyományos irodalomtanulást. Valamennyien felelősek vagyunk azért, hogy ne így legyen.

Beszélgetős könyvnek neveztem korábban *Orbán Gyöngyi Megértő irodalomolvasását*. Most arra a képzeletbeli kérdésre próbálok választ adni, hogy a beszélgetések láncszerűen egymáshoz fűződő sorozata hogyan áll össze – akár a pedagógiai-pszichológia, akár a korszerű irodalomtudomány szemszögéből – izgalmas fejezetekké: az élményszerzés és gondolkodtatás (munkáltatás) egységes folyamatává.

A könyv párbeszédes felépítése nem egyszerűen formai bravúr, hanem a hermeneutikai koncepció létformája, az elméleti fejezetében felvázolt olvasói „haditerv” sugallata (működése): folyamatos párbeszélő viszony mű és olvasó, mű és mű között.

Amiben mégis bravúr szintjére emelkedik a (tartalom)forma: a korszerű tudományos szemlélet – didaktikailag „fogyaszthatóvá” válik a műveleti lépésekben. A kombinatorika modelljében gondolkodva – a magyar és világirodalmi, a más-más korból származó, de az azonos léthelyzet, motívum stb. révén párbeszédet folytató szövegek csoportosítása,



összekapcsolása olyan kombinációs sort valósít meg, amely az oktatás korszerű követelményeivel (szaktudományi-didaktikai szemlélet) mint feltételekkel feleltethető meg. Ez a gondolati modell azt a lehetőséget is tartalmazza, hogy már variációs sorok is megfelelhetnek ugyanezeknek a feltételeknek. De a hagyományos irodalomtanítás már nem illeszthető ebbe a gondolati modellbe.

Lássunk egy konkrét tankönyvi „beszédhelyzetet”!

A középkori indító beszélgetés – *Umberto Ecót* is megszólaltatva – a (múlt jeleiként felfogható) román stílusú, illetve gótikus templomokkal a történelmi korra irányítja a figyelmet, majd a jelekből „kiolvasható” világképre, annak a miénkhez viszonyított másságára: a szimbolikus gondolkodásra. Néhány kövérbetűs sor tartalmazza a világkép lényegét: minden, ami földi, az lényegtelen, a földi dolgok csak jelképei a mennyei világ nagy rendjének. Közben „folyik” a szövegek párbeszéde...A fejezet vége felé megjelenik *Arany János Híd-avatás* című baladája.

Figyeljük csak meg, milyen művelet sor követi a balladaszöveget:

- a) mi akadályozza a megértést?;
- b) a ballada műfaji jellemzőinek felidézése;
- c) az Arany-ballada megírásának ideje (1877), Magyarország akkori helyzete;
- d) versbeli alaphelyzet (keretszakaszokkal való összefüggés);
- e) az ifjú látomása: „haláltánc”-jelenet;
- f) összevetés a középkori haláltánccal: azonosságok, különbségek, a jelenetsor szerepe Arany balladájában;
- g) az ismétlések és variációk szerepe Arany versében;
- h) minek a jelképe a „híd-avatás”?;
- i) a szövegek mögé képzelhető tragikus emberi életek valamelyikének továbbgondolása (esetleg) novellaformában. (Új gondolatsort nyitó, választható feladat: a „haláltánc”-jelenet szerepe *Madách Az ember tragédiájában*; Szilágyi Domokos *Haláltánc-szvitjében*.)

Két kérdés kínálkozik ezen a helyen: hogyan készítik elő a tanuló intellektusát a korábbi feladatok az újak megoldására, hogyan szolgálja az Arany-ballada a középkori szövegek történeti olvasatát, a kánon változásainak élményét.

Az f) művelet első lépésével kezdem a számbavételt (összevetés a középkori haláltánccal: azonosságok, különbségek), hisz a bonyolultabb összefüggés-teremtés itt kezdődik el. A hibalehetőség is nagyobb, de itt hasznosíthatók az előző műveletek tudatos észlelései, rendszeres, tudatos megfigyelései is. Ha a *Példák könyve* című kódexben fennmaradt haláltánc-szövegben az ismétlésre figyelt a tanuló (mi ismétlődik változatlanul, mi a változó a mondatok megszerkesztésében?) és ennek hatására, majd *Robert Austerlitz* irodalomteoretikus véleményére az ismétlés szerepéről – az összehasonlítás logikai műveletét nem egy-két ismérv, hanem lényeges, belső tulajdonságok alapján végezhetette el: a középkori műfajban a halálba készülők a halál elkerülhetetlen bizonyosságát és a földi dolgok hiábavalóságát szólaltatják meg a túlvilági élet nézőpontjából. Arany balladájában a halál ugyancsak „elkerülhetetlennek” tűnik, de már földi nézőpontból: az élet a földi (anyagi vagy erkölcsi) értékek hiánya miatt értelmetlen (önként választják). A halál középkori bizonyosságát is másként értelmezte az a tanuló, aki korábban a *Halotti Beszéd* szövegét vizsgálva, a megformáltság sajátosságaival érvényt szerzett *Szili József, Benkő Lóránd* feltételezésének (írói tudatosság hozta létre a szöveget). Ha a tanuló megpróbálta beleképzelni magát a korabeli hallgató helyzetébe, a bűnbeesés példázatának (mint kötelező fordulatnak) megrendítő hatására irányuló megfigyelés (bűntudat-haláltudat), elvezethetett ahhoz a nyilvánvaló következtetéshez, hogy a korabeli hallgató az eredendő bűn hordozójának érezte magát, a bűntudat szorosan összefüggött a középkori embereszménnyel, a világ megvetésével, az aszkézissal. Érdekes hatás volt a keretben elhelyezett Kosztolányi-versnek (*Halotti Beszéd*). Így két *Halotti Beszéd*, illetve két élet- és emberfelfogás feleselt egymással: az ember bűnos, ősei bűnét viszi tovább magában, a halál megrendítő (újból és újból beteljesedik rajtunk Isten büntetése), a földi életnek nem is lehet más rendeltetése, mint a szenvedés, amellyel méltóvá válhat az ember a túlvilági életre; illetve az ember (szürkének tűnő életével, törekvéseivel is) kincs, egyszeri, megismételhetetlen, a halál ezért megrendítő, mert újból és újból összedől egy



„kincstár”, kioltódik a földi élet egyszeri, soha meg nem ismételt színe, fénye. Talán elegendő megfigyelés az általánosítás logikai műveletéhez: korok, emberek, gondolkodásmódok történetileg létező másságához. Ebben az általánosításban a mai olvasó már önmagát is látja – sajátos 20. századi életlátásával, éntudatával.